

Денис Прохоренко,
аспірант 3 року навчання,
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
м. Київ, Україна

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПСИХОТРАВМИ У ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Психотравмуючі події можуть мати глибокий вплив на психіку дитини, у тому числі, з особливими освітніми потребами (ООП). Вразливість цієї категорії дітей зумовлена не лише особливостями їхнього психофізичного розвитку, але й низкою соціально-психологічних факторів – обмеженим комунікативним досвідом, труднощами в самовираженні, низькою стресостійкістю та підвищеною залежністю від дорослих.

Діагностика психотравми у дітей з ООП спирається на міждисциплінарний підхід, що інтегрує знання з клінічної психології, нейропсихології, спеціальної педагогіки, психотерапії та нейропсихіатрії.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали:

Медико-психологічний підхід – ґрунтується на уявленні про психотравму як наслідок надмірного психоемоційного або фізіологічного стресу, що справляє деструктивний вплив на центральну нервову систему дитини. У межах цього підходу психотравма розглядається не як ізольоване психічне явище, а як системне порушення адаптаційних, емоційних і когнітивних функцій, що формуються на тлі функціональної вразливості нейропсихологічного профілю дитини (Т. Краснікова, О. Скрипченко, О. Чабан, Л. Шевцова, Т. Ayres, A. Bundy, B. van der Kolk, A. Koamar, B. Perry та ін.).

Психолого-педагогічний підхід – передбачає не ізольовану психотерапевтичну допомогу, а **створення цілісної системи психоемоційної підтримки**, інтегрованої у всі аспекти взаємодії дитини з освітнім і соціальним середовищем, що забезпечує не лише стабілізацію психоемоційного стану, а й активне включення дитини в процес розвитку, навчання та соціалізації (О. Бондаренко, С. Максименко, М. Матяш, В. Панок, Т. Яценко). У межах цього

підходу психотравма розглядається не лише як емоційний або психофізіологічний розлад, а як порушення соціальної ситуації розвитку, що ускладнює процес інтеріоризації норм, цінностей, способів поведінки та саморегуляції.

Соціально-екологічний підхід – ґрунтується на уявленні про психіку дитини як складну відкриту систему, функціонування якої детерміноване багаторівневою взаємодією із зовнішнім середовищем. Виходячи з теоретичних положень, сформульованих у працях У. Бронфенбреннера, Ю. Орлова та І. Беха, психотравма розглядається не лише як індивідуальна реакція на критичну подію, а як наслідок порушення балансу у системі «дитина-середовище», що проявляється через розрив або деформацію зв'язків між мікро- та мезо- рівнями. У цьому контексті, стресогенний вплив є не лише зовнішнім подразником, а фактором дестабілізації системної взаємодії, в якій розвивається особистість дитини.

4. *Травмоцентричний підхід*, ґрунтується на уявленні про психотравму як багатовимірне явище, що охоплює тілесний, когнітивний та емоційний рівні функціонування особистості (Дж. Герман, Б. ван дер Колк, В. Куніцина). Цей підхід акцентує увагу не лише на психологічних реакціях, але й на соматичних проявах травматичного досвіду, які закарбовуються у нервовій системі й впливають на повсякденну поведінку, сприйняття та здатність до емоційного реагування.

5. *Інтегративний підхід* – виступає як цілісна методологічна стратегія, що орієнтується на міждисциплінарне поєднання педагогічних, психологічних, соціальних і медичних знань для забезпечення комплексної підтримки дітей з особливими освітніми потребами (І. Єрмаков, В. Бондарь, І. Мадзігон, С. Максименко, О. Савченко, М. Ainscow, N. Barber, U. Bronfenbrenner, T. Booth, S. Ceci, A. Dyson, M. Turner та ін.). Цей підхід базується на визнанні багатовимірності розвитку дитини, в якій кожна сфера функціонування (когнітивна, емоційна, комунікативна, поведінкова, соматична) має взаємозв'язок і потребує цілісного аналізу та впливу.

Діагностика психотравми у дітей з особливими освітніми потребами базується на низці основних та корекційно-розвивальних принципів, які враховують їхні індивідуальні особливості, психофізичний стан і потребу в спеціальному супроводі:

- **принцип дотримання прав дитини:** забезпечення безпеки, поваги до гідності та недопущення повторної травматизації під час діагностики;
- **принцип індивідуального підходу:** урахування вікових, когнітивних, емоційних і комунікативних особливостей кожної дитини;
- **принцип конфіденційності:** захист персональних даних і результатів діагностики;
- **принцип системності:** діагностика має охоплювати не лише наслідки травми, а й загальний психоемоційний стан, поведінку, соціальні зв'язки;
- **принцип мультидисциплінарності:** участь команди фахівців (психолог, дефектолог, логопед, соціальний педагог, медик тощо) для комплексної оцінки стану дитини;
- **принцип опори на сильні сторони:** виявлення збережених ресурсів дитини та їх використання в процесі діагностики і подальшої допомоги;
- **принцип безпечного середовища** – створення довірливої атмосфери для зниження тривоги та опору в процесі обстеження;
- **принцип поетапності й поступовості:** проведення діагностики в адаптованому темпі, з урахуванням толерантності дитини до навантажень;
- **принцип розвитку через взаємодію:** використання діагностичних ситуацій як можливості для розвитку комунікації, самовираження й соціальних навичок;
- **принцип корекційної направленості:** діагностика має не лише виявляти труднощі, а й бути підґрунтям для подальшого індивідуального супроводу й корекційно-розвивальної роботи.
- **принцип індивідуалізації** – адаптації діагностичних методик до типу порушення, віку, мовленнєвих і когнітивних можливостей дитини;
- **принцип комплексності** – поєднання спостереження, психодіагностичних методів, аналізу поведінки, залучення батьків, педагогів, інших спеціалістів та

ін.

Дослідження психотравми у дітей з особливими освітніми потребами передбачає комплексну оцінку змін, що відбуваються на різних рівнях психіки під впливом травматичного досвіду. У дітей з ООП, з огляду на особливості розвитку, **психотравма найбільш виразно фіксується на рівні емоційно-вольової та когнітивно-поведінкової сфер**, які найменш стабільні в умовах психічного перенавантаження. У цих сферах найчастіше спостерігаються патологічні або дезадаптивні реакції на травматичні події.

У емоційно-вольовій сфері психотравма виявляється через емоційну нестабільність, труднощі у контролі афектів, високий рівень тривожності, страхи, знижену самооцінку, а також через порушення вольової регуляції: зниження ініціативності, емоційну загальмованість або навпаки – імпульсивні афективні вибухи. Ці порушення набувають хронічного характеру у дітей, які не отримують належної психологічної підтримки або знаходяться в умовах соціальної ізоляції чи нестачі безпечного середовища.

Когнітивна сфера при психотравмі характеризується порушеннями уваги, зниженням пізнавальної активності, труднощами у навчанні, сприйнятті нової інформації та формуванні причинно-наслідкових зв'язків.

Пов'язані з цим поведінкові реакції включають агресивність, уникнення контактів, імпульсивність, стереотипності, а також відмову від діяльності.

Соціальні наслідки психотравми виявляються у труднощах під час встановлення міжособистісних стосунків, порушення довіри до дорослих, страхів щодо соціального осуду або залишення, а також ізоляцію або нав'язливе прагнення до симбіотичних стосунків. Ці прояви тісно переплітаються з поведінковими симптомами та впливають на адаптацію в освітньому середовищі.

Таким чином, складність структури психотравми у дітей з особливими освітніми потребами зумовлює необхідність спрямування діагностичних, психокорекційних та реабілітаційних заходів насамперед на підтримку емоційних, когнітивних, поведінкових та соціальних функціональних рівнів.

Список літературних джерел.

1. Грабовська, Н. Психологічна арт-терапія у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами / Н. Грабовська // Психологія і соціальна робота. – 2018. – № 5. – С. 21–27.
2. Наумбург, М. Психотерапія через мистецтво: Теорія та практика / М. Наумбург. – Київ: Психологія, 2005. – 196 с.
3. Сухомлинська, О. М. Сучасні підходи до соціально-психологічного супроводу дітей з ООП / О. М. Сухомлинська // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2021. – № 3. – С. 10–18.
4. Kramer, E. Art as Therapy with Children / Edith Kramer. – New York: Schocken Books, 1971. – 306 p.
5. Landreth, G. L. Play Therapy: The Art of the Relationship / Garry L. Landreth. – New York: Routledge, 2012. – 432 p.

Леся Прохоренко,

доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України, директор,
Інститут спеціальної педагогіки і психології
Імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
Київ, Україна;

Олег Орлов,

кандидат психологічних наук,
заступник директора з науково-експериментальної роботи,
Інститут спеціальної педагогіки і психології
Імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
Київ, Україна

ОСВІТА ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ЗМІН: ІННОВАЦІЇ, ТРУДНОЩІ ТА ВИКЛИКИ

Освіта осіб з особливими освітніми потребами (ООП) у сучасній Україні переживає глибокі трансформації, спричинені суспільними, воєнними та технологічними змінами. Система спеціальної освіти інтегрується у єдиний освітній простір, спираючись на принципи інклюзії, рівності можливостей, гуманізму та дитиноцентризму. Нові нормативні документи – зокрема, Порядок утворення та умов функціонування спеціальних класів (МОН, 2024) –